

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 343.133/135(477)

О. В. Бабаєва

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОД

У статті досліджено питання підготовчого провадження на підставі угод. Розглянуто його особливості порівняно із загальним порядком підготовчого провадження. Розкрито місце підготовчого провадження в системі кримінального провадження на підставі угод. Проаналізовано наслідки розгляду судом питання щодо затвердження угоди для визначення процесуальної природи підготовчого провадження.

Ключові слова: підготовче провадження, кримінальний процес, стадії кримінального процесу, кримінальне провадження на підставі угод, судове провадження, вирок на підставі угоди.

Постановка проблеми. Унаслідок реформування стадії підготовчого провадження, що мало місце з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України від 2012 р. (далі – КПК України), розширився перелік процесуальних рішень, які можуть прийматися на цій стадії. Зокрема до нього включено повноваження суду затвердити угоду або відмовити в її затвердженні. З огляду на те, що інститут угод у кримінальному провадженні набуває дедалі більшого поширення, виникає потреба аналізу особливостей процесуального порядку підготовчого провадження на підставі угод.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінального провадження були предметом наукових досліджень у сфері кримінального процесу та суміжних юридичних наук: кримінального права, юридичної психології, теорії прокурорської діяльності тощо. Зокрема на дисертаційному рівні ці питання досліджували Р. В. Новак, Є. В. Повзик, П. В. Пушкар, О. В. Стратій, Г. Є. Тюрін, С. О. Яценко. Низку наукових робіт з цих питань опублікували О. Г. Добровольська, І. О. Кісліцина, Л. П. Краснопольська, А. В. Лапкін, О. О. Леяк, Д. М. Лобань, С. В. Малихіна, Н. В. Нестор, І. А. Тітко, А. Р. Туманянц, О. Г. Шило та ін. У роботах цих та інших учених розглядалися процедурні питання ухвалення вироків на підставі угод, проте основна увага приділялася сутності й правовим наслідкам застосування угод. Водночас особливості процесуального порядку підготовчого провадження на підставі угод не були предметом самостійних наукових досліджень.

Формування цілей. Мета наукової статті полягає в дослідженні процесуальних аспектів застосування угод у кримінальному провадженні з точки зору їх впливу на особливості підготовчого провадження як самостійної стадії кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти такі рішення: 1) затвердити угоду або відмовити в затвердженні угоди та повернути кримінальне провадження прокуророві для продовження досудового розслідування в порядку, передбаченому статтями 468-475 КПК України; 2) закрити провадження в разі встановлення підстав, передбачених пунктами 4-8 частини першої або частиною другою статті 284 КПК України; 3) повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокуророві, якщо вони не відповідають вимогам КПК України; 4) направити обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру до відповідного суду для визначення підсудності в разі встановлення невідповідності кримінального провадження; 5) призначити судовий розгляд на підставі обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру; 6) доручити представникові персоналу органу пробації скласти досудову доповідь. Таким чином, затвердження угоди або відмова в її затвердженні є одним з остаточних рішень, якими може завершуватися стадія підготовчого провадження.

Одночасно законодавець передбачив у ч. 2 ст. 474 КПК України, що розгляд судом угоди проводиться під час підготовчого судового засідання. Таке рішення зумовлене потребою якомога більш оперативного затвердження судом угоди, що пояснюється основним призначенням інституту угод у кримінальному провадженні, а саме: спрощенням і прискоренням останнього. Як зауважує П. В. Пушкар, запровадження в національне законодавство інституту угод пов'язується саме з розробкою механізмів прискорення вирішення кримінальних справ [1, с. 67]. Завдяки цьому досягається процесуальна економія, яка дозволяє скоротити витрати часу на розслідування й розгляд обставин кримінального правопорушення. Потреба в процесуальній економії тягне за собою відмову від ускладненої процедури кримінального провадження, її спрощення. Як слушно зазначає Є. В. Повзик, спрощена процедура характеризується відсутністю (порівняно із загальним порядком кримінального провадження) окремих процедурних етапів, у зв'язку із чим вона здійснюється в більш короткі строки [2, с. 166]. Таким чином, кримінальне провадження на підставі угод повинно бути спрощеним і скороченим щодо загальної процедури судового розгляду.

Ураховуючи вказані міркування, законодавець відніс затвердження судом угоди саме на стадію підготовчого провадження. Як зауважує Р. В. Новак, угода не передбачає проведення судового розгляду в повному обсязі, оскільки факт її укладення є підставою для скорочення розгляду провадження в суді першої інстанції [3, с. 127]. Така модель, з одного боку, призводить до того, що переважна більшість вироків на підставі угод ухвалюються на стадії підготовчого провадження. Так, за офіційними статистичними даними Генеральної прокуратури України за 2016 р., у підготовчому провадженні ухвалено 13 556 вироків на підставі угод, тоді як на стадії судового розгляду - 1 778 таких вироків [4], або майже у вісім разів

менше. З огляду на це, можна стверджувати, що інститут кримінального провадження на підставі угод найбільш повно реалізується саме на стадії підготовчого судового провадження. Своєю чергою, це відповідним чином позначається на визначенні процесуальної природи стадії підготовчого провадження.

«Традиційний» підхід до підготовчого провадження передбачає розгляд її як такої стадії кримінального процесу, у якій перевіряються матеріали попереднього слідства, встановлюється достатність і допустимість зібраних доказів для судового слідства, визначаються межі обвинувачення та вживаються заходи підготовки до судового розгляду [5, с. 435]. На таке розуміння цієї стадії вказує і її назва, закріплена в КПК України: «підготовче» - означає таке, що слугує підґрунтям для наступної стадії, тобто судового розгляду, створюючи для нього потрібні організаційні та процесуальні умови. Дотримуючись такого підходу, науковці характеризують цю стадію за допомогою таких ознак: 1) це самостійна стадія кримінального процесу, де суддя перевіряє наявність правових і достатніх фактичних підстав для розгляду справи в судовому засіданні; 2) займає проміжне положення між досудовим слідством та судовим розглядом і є контрольною щодо попередньої стадії та підготовчою стосовно наступної; 3) на цій стадії проводиться якісна підготовка до майбутнього судового розгляду та визначаються його межі [6, с. 78].

Водночас в умовах дії чинного КПК України усталене розуміння сутності підготовчого провадження має бути переглянute. Передусім це стосується врахування можливості вирішення на підготовчому провадженні кримінального провадження по суті. Так, однією з основних ознак, за допомогою яких у науковій юридичній літературі попереднього (до прийняття КПК України від 2012 р.) періоду характеризувалася розглядувана стадія, була та, що суд у підготовчому провадженні «не вирішує наперед питання про винуватість». Навіть в умовах дії чинного КПК України є твердження, що «у підготовчому провадженні не вирішується питання про доведеність вини обвинуваченого, оскільки це прерогатива суду під час судового розгляду» [7, с. 165]. Такий підхід є вочевидь помилковим, адже питання про доведеність вини вирішується у в підготовчому провадженні як при затвердженні угоди, так і при звільненні особи від кримінальної відповідальності. І якщо остання теза в процесуальній літературі є предметом дискусій, то вирішення судом по суті кримінального провадження на підставі угоди ніким не оспорюється, адже в цьому разі суд ухвалює вирок – найголовніший акт правосуддя.

Таким чином, у кримінальному провадженні на підставі угод має місце перенесення сутності центральної стадії судового провадження, якою є судовий розгляд, на більш ранню стадію – підготовчого провадження. Ця обставина зумовлює правило, згідно з яким порядок підготовчого провадження на підставі угод, з одного боку, повинен відповідати загальним правилам судового розгляду, установленими КПК України, однак з іншого боку – має суттєві особливості, що визначають його спрощену форму [8]. Під час його здійснення мають додержуватися загальні положення судового

розгляду - строки й місце проведення судового розгляду (ст. 318 КПК України), незмінність складу суду (ст. 319 КПК України), безперервність судового розгляду (ст. 322 КПК України) тощо. Підготовче провадження на підставі угод проводиться згідно з установленою ст. ст. 342-345 КПК України процедурою судового розгляду.

Підготовче судове засідання на підставі угоди проводиться в строки, визначені ч. 1 ст. 314 КПК України, згідно з якими після отримання обвинувального акта суд не пізніше п'яти днів з дня його надходження призначає підготовче судове засідання, на яке викликає учасників судового провадження. Саме додержання цих строків, що є загальними для призначення підготовчого судового засідання, має вирішальне значення в аспекті забезпечення оперативності розгляду судом відповідної угоди, що, як зазначалося вище, є запорукою прискорення кримінального провадження й досягнення процесуальної економії.

Особливості має склад учасників підготовчого судового засідання на підставі угоди. Відповідно до ч. 2 ст. 314 КПК України, у загальному порядку підготовче судове засідання відбувається за участю прокурора, обвинуваченого, захисника, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника. Проте в разі підготовчого провадження на підставі угод закон встановлює, що в цьому випадку підготовче судове засідання відбувається за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду (ч. 1 ст. 474 КПК України). Отже, склад обов'язкових учасників підготовчого судового провадження на підставі угоди є звуужим порівняно зі звичайним: у разі укладення угоди про визнання винуватості обов'язковими учасниками судового розгляду визнаються лише прокурор та обвинувачений, а в разі укладення угоди про примирення – потерпілий і обвинувачений. З цього випливає, що присутність інших учасників судового провадження (захисника, законного представника обвинуваченого, цивільного позивача та відповідача, а також їхніх представників) не є обов'язковою й не впливає на можливість розгляду угоди по суті [9, с. 175]. Водночас у ч. 1 ст. 474 КПК України доцільно було б зазначити, що підготовче судове засідання відбувається за обов'язкової участі також і прокурора незалежно від того, чи є він стороною угоди. На цьому наголошує судова практика, зокрема в п. 15 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015 «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» указується, що з огляду на затвердження прокурором обвинувального акта та можливість оскарження ним вироку суду першої інстанції на підставі угоди, зокрема й угоди про примирення, його участь у судовому засіданні під час її розгляду має бути обов'язковою [10]. З цієї позицією варто погодитися, адже хоча прокурор і не є стороною угоди про примирення, проте його участь у розгляді судом такого виду угод є

необхідною з огляду на реалізацію прокурором конституційної функції підтримання публічного обвинувачення.

У разі неявки когось з обов'язкових учасників судового провадження на підставі угоди застосовуються наслідки, передбачені ст. ст. 323, 324 КПК України, які розрізняються залежно від процесуальної ролі учасника кримінального провадження, а саме: а) якщо обвинувачений, до якого не застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, не прибув за викликом у судове засідання, суд відкладає судовий розгляд, призначає дату нового засідання й уживає заходів до забезпечення його прибуття до суду (ст. 323 КПК України); б) якщо в судове засідання не прибув за повідомленням прокурор або захисник у кримінальному провадженні, де участь захисника є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання й уживає заходів до прибуття їх до суду (ч. 1 ст. 324 КПК України). Таким чином, неявка прокурора або обвинуваченого в будь-якому випадку унеможливає проведення підготовчого судового засідання на підставі угоди; неявка потерпілого – лише в разі судового розгляду угоди про примирення.

Процесуальний порядок підготовчого судового засідання на підставі угоди є таким. У призначений для судового розгляду час голова відкриває судове засідання й оголошує про розгляд відповідного кримінального провадження. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, установлює їх особи, перевіряє повноваження захисників і представників, з'ясовує, чи вручено судові виклики та повідомлення тим, хто не прибув, і повідомляє причини їх неприбуття, якщо вони відомі. Перевірку явки учасників судового розгляду та з'ясування причин неявки до суду відсутніх проводить секретар судового засідання або судовий розпорядник ще до відкриття судового засідання й після цього доповідає суду [11, с. 549].

Секретар судового засідання повідомляє про здійснення повного фіксування судового розгляду, а також про умови фіксування судового засідання. Після цього голова оголошує склад суду, прізвище запасного судді, якщо він призначений, прізвища прокурора, цивільного позивача, обвинуваченого, захисника, цивільного відповідача, представників та законних представників, перекладача, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання, роз'яснює учасникам судового провадження право відводу й з'ясовує, чи заявляють вони кому-небудь відвід, а також вирішує питання про відвід згідно зі статтями 75-81 КПК України. Судовий розпорядник роздає особам, які беруть участь у судовому розгляді, пам'ятку про їхні права та обов'язки, передбачені КПК України, після ознайомлення з якою голова з'ясовує, чи зрозумілі їм їх права та обов'язки й у разі потреби роз'яснює їх.

Після здійснення підготовчих дій голова оголошує про початок судового розгляду. Важливим на цьому етапі є виконання ним обов'язку, що випливає із ч. 4 ст. 474 КПК України, а саме: з'ясувати в обвинуваченого, чи цілком він розуміє: 1) що він має право на судовий розгляд, під час якого прокурор зобов'язаний довести кожную обставину щодо кримінального

правопорушення, у вчиненні якого його обвинувачують, а він має такі права: мовчати, і факт мовчання не матиме для суду жодного доказового значення; мати захисника, зокрема на отримання правової допомоги безоплатно в порядку та випадках, передбачених законом, або захищатися самостійно; допитати під час судового розгляду свідків обвинувачення, подати клопотання про виклик свідків і подати докази, що свідчать на його користь; 2) наслідки укладення та затвердження угод, передбачені ст. 473 КПК України; 3) характер кожного обвинувачення щодо якого він визнає себе винуватим; 4) вид покарання, а також інші заходи, які будуть застосовані до нього в разі затвердження угоди судом. Указані дії суду мають важливе значення для забезпечення прав обвинуваченого.

Окрім того, при розгляді угоди суд зобов'язаний встановити добровільність укладення угоди. Указане завдання дослідники обґрунтовано розглядають як гарантію запобігання зловживань з боку прокурора та органів досудового розслідування, учинення корупційних правопорушень та інших негативних проявів [12, с. 300]. На забезпечення цього спрямовані положення ч. 6 ст. 474 КПК України, згідно з якою суд зобов'язаний переконатися в судовому засіданні, що укладення угоди сторонами є добровільним, тобто не є наслідком застосування насильства, примусу, погроз або наслідком обіцянок чи дії будь-яких інших обставин, ніж ті, що передбачені в угоді. Очевидно, що встановлення добровільності має значення для «приватних» сторін угоди – обвинуваченого та потерпілого, тоді як добровільність укладення угоди про визнання винуватості прокурором як офіційним представником органу прокуратури презюмується.

Висновки. На основі проведеного в статті теоретичного дослідження особливостей підготовчого провадження на підставі угод можна стверджувати, що вирішення судом питання про затвердження або відмову в затвердженні угод саме на стадії підготовчого провадження зумовлене вимогами процесуальної економії, що передбачають спрощення й прискорення кримінального провадження на підставі угод. Водночас можливість ухвалення на цій стадії вироку на підставі угоди вимагає переоцінки ролі підготовчого провадження в системі стадій кримінального процесу й визначення його як альтернативної судовому розгляду стадії, у якій у зазначених випадках відбувається розгляд й вирішення судом кримінального провадження по суті.

Використані джерела:

1. Пушкар П. В. Визначення, правова природа, види та елементи угоди про визнання вини в сучасному кримінальному процесі / П. В. Пушкар // Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Сер. Юридичні науки. – 2001. – Вип. 42. – С. 65-96.
2. Повзик Є. В. Правові наслідки визнання підозрюваним, обвинуваченим своєї вини (порівняльно-правове дослідження) : монографія / Є. В. Повзик. – Х. : Право, 2014. – 224 с.
3. Новак Р. В. Кримінальне провадження на підставі угод в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Р. В. Новак. – Х., 2015. – 214 с.

4. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. – Заголовок з екрана.
5. Тертишник В. М. Уголовный процесс: учебное пособие. – 2-е изд., пер. и доп. – Х.: Арсис, 1999. – 528 с.
6. Федіна А. В. Загальна характеристика стадії попереднього розгляду кримінальної справи суддею / А. В. Федіна // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів України: Всеукр. наук.-практ. конф. (14 лист. 2008 р.). Серія: Юридичні науки. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. – С. 77-79.
7. Лисюк Ю. В. Сутність і значення підготовчого провадження в кримінальному процесі: національний і міжнародно-правовий аспект / Ю. В. Лисюк // Проблеми законності : зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 124. – С. 160-168.
8. Бабаєва О. В. Процесуальний порядок підготовчого провадження на підставі угод / О. В. Бабаєва // Верховенство права-основоположний принцип правової держави: VIII Науковий круглий стіл молодих учених, аспірантів та магістрів, 16 грудня 2016 року, м. Харків: Збірник тез доповідей.– Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – С. 9-13.
9. Тюрін Г. Є. Організаційно-правові основи участі прокурора в кримінальному провадженні на підставі угод : монографія / Г. Є. Тюрін. – Х. : Право, 2015. – 288 с.
10. Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 13 від 11.12.2015. - Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-15>.
11. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
12. Лапкін А.В. Проблеми участі прокурора в кримінальному провадженні на підставі угоди про визнання винуватості / А. В. Лапкін // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». – 2012. – Вип. 11 (1000). – С. 297-301

Стаття надійшла до редколегії 12.08.2017

Бабаєва А.В. Особенности подготовительного производства на основании соглашений

В статье исследуются вопросы подготовительного производства на основании соглашений. Рассматриваются его особенности сравнительно с общим порядком подготовительного производства. Раскрывается роль подготовительного производства в системе уголовного производства на основании соглашений. Анализируются последствия рассмотрения судом вопроса относительно утверждения соглашения для определения процессуальной природы подготовительного производства.

Ключевые слова: *подготовительное производство, уголовный процесс, стадии уголовного процесса, уголовное производство на основании соглашений, судебное производство, приговор на основании соглашения.*

Babayeva A. Peculiarities of Preparatory Lawsuit on the Basis of Agreements

The questions of preparatory trial on the basis of agreements are investigated. Its features compared with the general order of preparatory trial are considered. The essence of preparatory trial, its tasks, legal bases and the place of this institute in system of the criminal procedure is defined.

The scientific article purpose lies in research of remedial aspects of application of agreements in criminal proceedings from the point of view of their influence on features of preparatory trial as independent stage of criminal trial.

Preparatory trial on the basis of agreements is more simple and short compared with the general order of judicial consideration. In such preparatory trial the general rules of proceeding should be observed. At the same time, it has specificity on a circle of the subjects taking in it part.

On the basis of the theoretical research of features of preparatory trial conducted in article on the basis of agreements the conclusion is formulated that the decision court of a question on the statement or refusal in the statement of agreements at a stage of preparatory trial is predetermined by requirements of remedial economy which provide simplification and acceleration of criminal proceedings on the basis of agreements. At the same time, acceptance possibility at this stage of a sentence on the basis of the agreement demands reevaluation of a role of preparatory trial in system of stages of criminal process and its definition as stage alternative to judicial proceedings in which in certain cases there is a consideration and the decision court of criminal cases as a matter of fact.

Key words: preparatory trial, criminal proceedings, criminal trial stages, criminal proceedings on the basis of agreements, judicial proceedings, verdict on the basis of an agreement.

УДК 343.8

А. І. Богатирьов

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ

У статті розкрито особливості інституціонального підходу до вивчення проблем злочинності в місцях несвободи, що виявляються в причинному комплексі вчинених у місцях несвободи кримінальних правопорушень і мотивації формування злочинної поведінки як засуджених, які відбувають кримінальне покарання, так і персоналу, який, забезпечуючи кримінально-виконавчий процес, вчиняє кримінальні правопорушення.

Ключові слова: особливості інституціоналізації; злочинність; місця несвободи; засуджені; персонал.

Постановка проблеми. Злочинність у місцях несвободи є відтермінованим наслідком розвитку суспільства, а тому європейське майбутнє України як демократичної, соціальної та правової держави залежить від реалій сьогодення. Початок дев'яностих років ХХ століття засвідчив процес глобальної криміналізації усіх сфер життя українського суспільства, досягши у своєму розвитку таких масштабів, які дозволили кримінологам твердити про системну кризу державного механізму забезпечення законності й правопорядку в країні та потребі переосмислення проявів злочинності взагалі, й у місцях несвободи зокрема.